

Δημήτρης Παρσάνογλου

Αντιμετώπιση των διακρίσεων σε μια «πολυ-πολιτισμική» κοινωνία: τα μετέωρα βήματα της «κοινωνίας των πολιτών»*

Με το παρόν κείμενο θα επιχειρήσουμε να καταθέσουμε ορισμένες σκέψεις γύρω από το ζήτημα των διακρίσεων και τους τρόπους αντιμετώπισής τους. Οι προβληματισμοί που κατατίθενται απορρέουν από την ερευνητική και προσωπική ενασχόληση με μεταναστευτικά ζητήματα (δείγματα των οποίων έχουν φιλοξενηθεί στα *Ενθέματα*, βλ. 25/12/2004, 23/01/2005, 20/02/2005, 17/04/2005, 04/12/2005, 18/12/2005, 05/03/2006), μέσω του κέντρου «Αντιγόνη» και άλλων φορέων και περιστάσεων.

Ας μπούμε κατευθείαν στο θέμα: ξεκινώντας από τον ίδιο τον τίτλο της ημερίδας, στα πλαίσια της οποίας έγινε τούτη η παρέμβαση, *«Πολύ-πολιτισμικότητα: Από τη διάκριση στη συνύπαρξη»*, μπορεί κανείς να αναπτύξει μια σειρά από προβληματισμούς, αναδεικνύοντας ακριβώς την υπόρρητη προβληματική των όρων που απαρτίζουν τον τίτλο αυτό. Είναι προφανές ότι ή συνύπαρξη, με άλλους όρους η «πολυπολιτισμικότητα» εμφανίζεται ως ζητούμενο, προκειμένου να ξεπεραστούν οι διακρίσεις που υφίσταται μια κοινωνική ομάδα, εν τω προκειμένω οι μετανάστες και οι μετανάστριες. Αυτό που επίσης είναι προφανές, μολονότι εξυπονοείται, είναι ότι το κυρίαρχο μέσο για την άρση των διακρίσεων, εφόσον βεβαίως αποδεχόμαστε ότι η εν λόγω κοινωνική ομάδα υφίσταται διακρίσεις, δεν είναι άλλο από την ανεκτικότητα και την αποδοχή του «Άλλου».

Θεωρητική συνέπεια αυτής της προβληματικής είναι η αντίληψη ότι υπεύθυνη για τις διακρίσεις αυτές είναι ακριβώς η έλλειψη ανεκτικότητας από πλευράς της κοινωνίας, εν πολλοίς η απροθυμία της κοινωνίας («ωποδοχής») να συνυπάρξει με τους μετανάστες της. Πρακτική συνέπεια και συνεπώς καθήκον όσων θέλουν να συμβάλουν στην άρση αυτής της πραγματικότητας είναι η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινούνται και οι περισσότερες παρεμβάσεις που εντάσσονται σε σχετικά ευρωπαϊκά και εθνικά προγράμματα και υλοποιούνται κατά βάση ή σε μεγάλο βαθμό από φορείς της λεγόμενης «κοινωνίας των πολιτών».

* Το κείμενο αποτελεί εισήγηση στην ημερίδα ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης που διοργάνωσε στις 10/12/2007, στην Αθήνα, η Αναπτυξιακή Σύμπραξη «Ξένιος Δίας», με θέμα «Πολυ-πολιτισμικότητα: Από τη διάκριση στη συνύπαρξη».

Δυο είναι τα βασικά σημεία που θα θιγούν εδώ, όπως φαίνεται και από τον τίτλο:

- 1) οι *διακρίσεις*: που συναντώνται, από που απορρέουν, ποιοι είναι ή θα έπρεπε να είναι υπόλογοι για αυτές και
- 2) ο αυξανόμενος ρόλος της «κοινωνίας των πολιτών» στην αντιμετώπιση των διακρίσεων

Περί διακρίσεων: από την ενοχοποίηση της κοινωνίας...

Συνήθως όταν μιλάμε για τα ομολογουμένως πολλά και ποικίλα προβλήματα των μεταναστριών και των μεταναστών, ο άξονας προβληματισμού κινείται γύρω από τις διακρίσεις που υφίστανται τα συγκεκριμένα αυτά κοινωνικά υποκείμενα. Πολύ συχνά, αν όχι πάντα, ο άξονας προβληματισμού εμπλουτίζεται ή και περιορίζεται στο ταυτολογικό δίπολο «ρατσισμός-ξеноφοβία». Έτσι, οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες σε σχέση με την εργασία τους εντοπίζονται στη δυσπιστία ή και το ρατσισμό των εργοδοτών τους· οι δυσκολίες σε σχέση με την κατοικία στην ξеноφοβία των ιδιοκτητών· οι δυσκολίες σε σχέση με διοικητικούς ή και άλλους δημόσιους φορείς (π.χ. υπηρεσίες αρμόδιες για την έκδοση και ανανέωση των αδειών παραμονής, σχολεία, υπηρεσίες υγείας κλπ.) στην αδυναμία/ ανεπάρκεια ή και ρατσισμό των δημοσίων λειτουργιών απέναντι στους ξένους.

Στο ευρύτερο επίσης κοινωνικό επίπεδο (κοινωνικές σχέσεις, ελεύθερος χρόνος, ΜΜΕ κλπ.) πολύ συχνές είναι οι αναφορές, στη βάση μελετών και μετρήσεων, στην επιφυλακτικότητα, στην ξеноφοβία της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες. Χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι οι ετήσιες εκθέσεις του *Ευρωβαρομέτρου* που κατατάσσουν την ελληνική κοινή γνώμη ανάμεσα στις πλέον ξеноφοβικές στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Εκ πρώτης όψεως ουδείς μπορεί να διαφωνήσει με την παραπάνω αδρή περιγραφή. Πράγματι οι μετανάστες, οι μετανάστριες και τα παιδιά τους, μιας και αναφέραμε τα σχολεία, υφίστανται διακρίσεις ως προς την πρόσβαση σε κοινωνικά αγαθά σε πολλαπλά αν όχι σε όλα τα κοινωνικά πεδία. Είναι πραγματικότητα επίσης ότι στα πολλαπλά αυτά κοινωνικά πεδία δρουν και επομένως έχουν μερίδιο ευθύνης πολλαπλά κοινωνικά υποκείμενα: από τον εργοδότη που εκμεταλλεύεται το μετανάστη εργαζόμενο του μέχρι τον υπάλληλο που εκτελεί ανεπαρκώς τα καθήκοντά του και τους πολίτες που θα προτιμούσαν μια πιο ομοιογενή Ελλάδα χωρίς τόσους ξένους.

Ωστόσο, μιας και, από όσο καταλαβαίνω, αυτό που περισσότερο μας ενδιαφέρει είναι το πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τα φαινόμενα αυτά παρά απλώς να τα διαγνώσουμε, είναι χρήσιμο να αποσαφηνίσουμε ποιο ακριβώς είναι το υπόβαθρο, η μήτρα που παράγει και αναπαράγει τα πολλαπλά καθεστώτα διακρίσεων που βιώνει ένας σημαντικός αριθμός συμπολιτών μας.

... στην αποσαφήνιση των ευθυνών του κράτους

Και ερχόμαστε κατά την ταπεινή μου άποψη στην καρδιά του προβλήματος: το ελληνικό κράτος, παρά τα δειλά βήματα που έχει κάνει κατά την τελευταία δεκαπενταετία, δεν έχει ακόμα αποδεχτεί αυτό που πολλοί από εμάς ορίζουμε ως αυτονόητο. Το ότι δηλαδή η Ελλάδα είναι – και πάντα ήταν αν θέλουμε να είμαστε ακριβολόγοι – μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Οι μετανάστες όχι μόνο δεν αντιμετωπίζονται επίσημα ως συμπολίτες μας (είναι χαρακτηριστική η άρνηση του κράτους όχι να αποδίδει ιθαγένεια στα παιδιά που γεννιούνται στη χώρα μας αλλά ακόμα και να δίνει το δικαίωμα εγγραφής τους στα δημοτολόγια) αλλά αντιμετωπίζονται και θεσμικά ως άτομα με ελλιπή δικαιώματα.

Για να γίνω πιο συγκεκριμένος: μπορεί ένας εργοδότης να εκμεταλλεύεται ένα μετανάστη εργαζόμενο. Το γεγονός αυτό μπορεί να ερμηνευθεί και να καταδικαστεί ως διακριτική ή και ρατσιστική μεταχείριση. Δεν μπορεί να αποκρυφθεί ωστόσο το γεγονός ότι θεσμικά, δηλ. νομοθετικά, δίνεται απλόχερα το δικαίωμα αυτό στον εργοδότη, αφ' ής στιγμής το ίδιο το κράτος επιβάλλει την πρόσδεση και άρα την εξάρτηση του μετανάστη εργαζόμενου από ένα συγκεκριμένο εργοδότη.

Ένα δεύτερο παράδειγμα: Το ελληνικό κράτος καθυστερημένα έστω ενσωμάτωσε στο εθνικό δίκαιο με το Ν. 3304/2005 τις κοινοτικές οδηγίες 2000/43/EK και 2000/78/EK «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής». Φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης τέθηκε ο Συνήγορος του Πολίτη μαζί με μια νέα Επιτροπή Ίσης Μεταχείρισης του Υπουργείου Δικαιοσύνης καθώς και με το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας. Ωστόσο, το σημαντικό αυτό θεσμικό βήμα για την καταπολέμηση των διακρίσεων ως προς την εργασία, τη συμμετοχή σε σωματεία, την εκπαίδευση κλπ., όπως και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις, δεν αποδείχθηκε παρά μια απλή διεκπεραίωση μιας υποχρέωσης της χώρας απέναντι στα ευρωπαϊκά όργανα. Αναφέρεται ενδεικτικά στην πρώτη σχετική έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη:

Οι νέες αυτές μορφές δράσης, τις οποίες προβλέπουν ήδη στο κείμενό τους οι σχετικές οδηγίες, φαίνεται πράγματι να ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες των «ευπαθών ομάδων» που είναι και οι αποδέκτες της παρεχόμενης προστασίας, στον συχνά δομικό χαρακτήρα των πρακτικών άνησης μεταχείρισης και στην ανάγκη ευρύτερου κοινωνικού συντονισμού για την καταπολέμηση του φαινομένου των διακρίσεων. Ωστόσο, κατά τη συνήθη κανονιστική πρακτική των οργάνων του ελληνικού κράτους, το κείμενο της ενσωμάτωσης ελάχιστα προσθέτει στο ήδη υφιστάμενο ρυθμιστικό περιεχόμενο-πλαίσιο των δύο κοινοτικών Οδηγιών. Έτσι όμως μεταφέρεται στην πράξη αυτούσιο σχεδόν το βάρος της εξειδίκευσης των θεσμικών αυτών καινοτομιών στους εθνικούς φορείς προώθησης και στα εθνικά όργανα εφαρμογής των ρυθμίσεων.

(http://www.synigoros.gr/docs/SYNIG_2005_32SEL_GR_INTERNET.pdf,
υπογράμμιση δική μας)

Με λίγα λόγια, «πάρτε ένα γενικό πλαίσιο και αυτοσχεδιάστε».

Ένα τρίτο παράδειγμα: αναφερθήκαμε στο μείζον πρόβλημα των παιδιών των μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα και στερούνται της δυνατότητας χορήγησης πιστοποιητικού γέννησης, το οποίο απαιτείται σε μια σειρά διοικητικών διαδικασιών. Πρόβλημα που αναδείχθηκε από το «Πανελλαδικό Δίκτυο Γυναικών Μεταναστριών» και την «Ένωση Αφρικανών Γυναικών» μέσω της γνωστής καμπάνιας «Όχι στο ρατσισμό από την κούνια». Στην εξέταση της αναφοράς που υπέβαλαν στο Συνήγορο του Πολίτη, «σύμφωνα με την οποία, ο εφοδιασμός των παιδιών αυτών μόνο με ληξιαρχική πράξη γέννησης δημιουργεί δυσκολίες στην εγγραφή των παιδιών σε παιδικούς σταθμούς και σχολεία, καθώς και σε μια σειρά διοικητικών διαδικασιών στις οποίες εμπλέκονται έως και την ενηλικίωσή τους», διαπιστώθηκε ότι η μη χορήγηση πιστοποιητικού γέννησης δεν συνιστά διάκριση με την έννοια του προαναφερθέντος Ν. 3304/2005 αφού εμπίπτει στο κριτήριο της ιθαγένειας.

Ένα τέταρτο παράδειγμα: πολύς λόγος γίνεται τελευταία σε πανευρωπαϊκό επίπεδο για την «πολιτική συμμετοχή των μεταναστών» ή τη «συμμετοχή των μεταναστών στη Δημόσια Ζωή», όπως συνήθως μεταφράζεται επισήμως. Πρόκειται για τη λεγόμενη *civic participation* που αφειδώς πριμοδοτείται μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων,

θεωρούμενη ως ένα απαραίτητο μέσο για την ένταξη των μεταναστών. Ωστόσο, όσο ελαστικός και αν είναι ένας όρος και όσο ευρείες και αν είναι οι συνδηλώσεις του ο όρος *civic participation* υπονοεί στον έναν ή στον άλλο βαθμό *πολιτικά δικαιώματα*. Στην Ελλάδα, όπου αφειδώς υλοποιούνται χρηματοδοτούμενα προγράμματα με αυτό το περιεχόμενο και αυτούς τους στόχους, το ελληνικό κράτος και πάλι όχι μόνο καθιστά πρακτικά απαγορευτική την πρόσβαση στην ιθαγένεια, αλλά θέτει μια σειρά από σοβαρά εμπόδια ακόμα και στη συμμετοχή στις τοπικές εκλογές. Πιο συγκεκριμένα, η έκδοση πενταετούς άδειας παραμονής (το γνωστό σε όλους καθεστώς του *επί μακρόν διαμένοντος*, που επίσης ενσωματώθηκε στην ελληνική νομοθεσία καθ' υπαγόρευση αντίστοιχης κοινοτικής οδηγίας), η οποία αποτελεί το τυπικό διαβατήριο για συμμετοχή στις τοπικές εκλογές προϋποθέτει την πιστοποιημένη γνώση ελληνικής γλώσσας, μεταφρασμένη σε 400 ώρες μαθημάτων και εξετάσεις, ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού! Επιπλέον, τη στιγμή που μιλάμε δεν έχουν ακόμα εκδοθεί παρά μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού άδειες, δεδομένου ότι αρκετό καιρό μετά την ψήφιση του νομοσχεδίου δεν είχαν ακόμα εκδοθεί τα αντίστοιχα έντυπα αίτησης. Άλλη μια περίπτωση, λοιπόν θεσμικής διάκρισης εις βάρος των μεταναστών, σε ουσιαστική αντίθεση μάλιστα με το πνεύμα, όχι το γράμμα, της αντίστοιχης κοινοτικής οδηγίας.

Αναρίθμητα ακόμα παραδείγματα, όπως το γεγονός ότι στη νεοσύστατη *Εθνική Επιτροπή για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών* συμμετέχουν άφθονοι φορείς, ανάμεσά τους και η *Εκκλησία της Ελλάδος*, πλην μεταναστευτικών οργανώσεων, θα μπορούσε να αναφέρει κανείς για να στοιχειοθετήσει το εξής απλό: το πρόβλημα των διακρίσεων εις βάρος των μεταναστών είναι πριν και πρώτα από όλα πρόβλημα της κρατικής πολιτικής. Το μεταναστευτικό καθεστώς στην Ελλάδα παράγει και αναπαράγει *δομικές ανισότητες* που καμιά ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης δεν μπορεί, άμεσα τουλάχιστον, να αποτρέψει. Η ευθύνη για την ύπαρξη των διακρίσεων δεν επιμερίζεται ούτε διαχέεται ισομερώς σε όλη την κοινωνία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα κρούσματα ανοιχτού κοινωνικού ρατσισμού δεν είναι υπαρκτά (σχετική ενημέρωση μπορεί να έχει κανείς από την *Ετήσια Έκθεση 2007*, που πρόσφατα εξέδωσε η «Αντιγόνη», βλ. <http://www.antigone.gr/>). Και τα τελευταία όμως υπακούουν στη λογική όχι του «*επικίνδυνου Άλλου*», που αποτελεί συνήθως το άλλοθι των ξενοφόβων, αλλά στη λογική του «*κατώτερου Άλλου*» που διέπει το σύνολο σχεδόν της μεταναστευτικής πολιτικής.

Τα μετέωρα βήματα της «κοινωνίας των πολιτών»

Και ερχόμαστε στο δεύτερο και συμπερασματικό σκέλος αυτής της παρέμβασης που στον τίτλο μεταφράστηκε ως «τα μετέωρα βήματα της κοινωνίας των πολιτών». Από πλευράς ευρωπαϊκών και εθνικών θεσμών, διατίθενται αξιοσημείωτοι πόροι για την υλοποίηση προγραμμάτων και δράσεων για την καταπολέμηση των διακρίσεων και την πρωτοδότηση της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών. Από πλευράς φορέων, κυρίως της «κοινωνίας των πολιτών», δηλαδή των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, διατίθεται αξιοσημείωτος χρόνος και κόπος ανθρώπων που προτίθενται να δουλέψουν, να βοηθήσουν συστηματικά ανθρώπους που έχουν ανάγκη. Οι καλές προθέσεις, τις οποίες δεν δικαιούται να αμφισβητεί κανείς, ωστόσο, δεν πρέπει να συσκοτίζουν μια πραγματικότητα που λαμβάνει όλο και περισσότερο συστημικό χαρακτήρα: ο ολοένα αυξανόμενος ρόλος των ΜΚΟ στην υλοποίηση πολιτικών (αυτό που ονομάζεται ως τάση διεθνώς *NGOisation*) ή, αν θέλετε να ακολουθήσουμε την επίσημη ορολογία που διανθίζει τα σχετικά προγράμματα, «καλών πρακτικών», μπορεί να σημαίνει αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων και εμπλοκή περισσότερων κοινωνικών φορέων στα ζητήματα κοινωνικής πολιτικής. Μπορεί όμως να σημαίνει και μια συστημική μετακύλιση (αυτό που στα ελληνικά θα λέγαμε *outsourcing*) ευθυνών που μέχρι πρότινος ανήκαν στη σφαίρα αρμοδιοτήτων και κυρίως υποχρεώσεων των θεσμών του λεγόμενου *κοινωνικού κράτους* προς μια γενική και αόριστη *κοινωνία των πολιτών*, η οποία συμπεριλαμβάνει από συνδικάτα, ΜΚΟ μέχρι και εταιρείες συμβούλων. Οι δε τελευταίες εμφανίζουν σαφή συγκριτικά πλεονεκτήματα στο πλαίσιο του ανταγωνισμού της ευρωπαϊκής αγοράς προγραμμάτων.

Φαντάζομαι ότι την αγωνία που βιώνουμε και εμείς ως άνθρωποι καλών προθέσεων που πλαισιώνουν μια ΜΚΟ ως προς την αποτελεσματικότητα και πρωτίστως τη βιωσιμότητα των όποιων δράσεων αναλαμβάνουμε στα πλαίσια προγραμμάτων, τη βιώνει ο καθένας και η καθεμιά που εργάζεται εθελοντικά ή μη κάτω από παρόμοιες περιστάσεις. Δεν είναι λίγες οι φορές που η βέβαιη κατάληξη μιας προσπάθειας είναι ο τερματισμός της άμα τη λήξει της χρηματοδότησης. Και δεδομένου ότι η λογική αυτή των πιλοτικών εφαρμογών καλών πρακτικών έχει πλέον εμπεδωθεί και στα εθνικά πλαίσια άσκησης πολιτικής (βλ. π.χ. το *Εθνικό Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών* που ψηφίστηκε πρόσφατα, του

οποίου η δομή και οι τρόποι υλοποίησης δεν διαφέρουν από κοινοτικές πρωτοβουλίες και προγράμματα) η ανάγκη «αυτο-ανάλυσης» ή αυτο-αναστοχασμού, για την οποία επίμονα μιλούσε και έγραφε ο Pierre Bourdieu, γίνεται ακόμα πιο επιτακτική. Γιατί μόνο αν προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το πλαίσιο εντός του οποίου δρούμε ως εργαζόμενοι σε φορείς και προγράμματα υλοποίησης κοινωνικής έρευνας και δράσεων, ίσως κατορθώσουμε να αποφύγουμε την προκρούστεια κλίνη του διλήμματος: δουλεύουμε ως το *άλλοθι* κοινωνικού προσώπου θεσμών που φέρουν το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για τα προβλήματα που προσπαθούμε να επιλύσουμε ή αντιμετωπίζουμε τα προβλήματα αυτά ως *πηγή χρηματοδότησης*; Είτε με τον έναν είτε με τον άλλο τρόπο, είτε δηλαδή ως καλοπροαίρετοι είτε ως κυνικοί διεκπεραιωτές, μάλλον αποτελούμε μέρος και όχι λύση του προβλήματος.

Οπότε μάλλον οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι η επίλυση του προβλήματος των διακρίσεων υπερβαίνει τα πλαίσια της έρευνας και της υλοποίησης καλών ή βέλτιστων πρακτικών, υπερβαίνει το ρόλο μας ως εργαζομένων εντός των πλαισίων αυτών. Αποτελεί κοινωνικο-πολιτικό και όχι συμπεριφορικό πρόβλημα (έλλειψης ανεκτικότητας), επομένως μόνο κοινωνικο-πολιτικά μπορεί να αρθεί. Ανεξαρτήτως του βαθμού αποδοχής ή/και συμπάθειας που εισπράττει ένας μετανάστης ή μια μετανάστρια από τους πολιτικά προνομιούχους συγκατοίκους του στη χώρα, η κύρια έγνοιά του/της παραμένει δυστυχώς η διασφάλιση μιας ζωής δίχως θεσμικώς και διοικητικώς επιβαλλόμενα προσκόμματα· δίχως θεσμικές και διοικητικές διακρίσεις.

Ο *Δημήτρης Παρσάνογλου* είναι κοινωνιολόγος, ερευνητής στο Κέντρο Πληροφόρησης και Τεκμηρίωσης για το Ρατσισμό «Αντιγόνη» (parsanoglou@antigone.gr)